

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

> Retouradres Postbus 20011 2500 EA Den Haag

Kiesraad
De voorzitter, Prof. mr. H.R.B.M. Kummeling
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Directie Democratie en
Burgerschap
Afdeling Democratie

Turfmarkt 147
Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag
www.rijksoverheid.nl
www.facebook.com/minbzk
www.twitter.com/minbzk

Datum 23 december 2016
Betreft Spoed-adviesaanvraag stembiljet Tweede Kamerverkiezing 15
maart 2017

Kenmerk
2016-0000812806
Uw kenmerk

Geachte heer Kummeling,

Op donderdag 22 december 2017 heeft de Kiesraad bekend gemaakt dat voor de komende Tweede Kamerverkiezing 81 partijnamen zijn geregistreerd. Hoeveel partijen uiteindelijk aan de Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017 zullen deelnemen is nu nog niet bekend. Dit hangt af van het aantal kandidatenlijsten dat wordt ingediend en toegelaten door de Kiesraad. Uiterlijk 10 februari 2017 is bekend hoeveel lijsten in iedere kieskring deelnemen.

Gezien het grote aantal geregistreerde partijnamen moet er rekening mee worden gehouden dat meer partijen zullen deelnemen dan bij voorgaande Tweede Kamerverkiezingen. Gezien de maximale breedte dat een stembiljet kan hebben, kan het dan zijn dat niet alle partijen naast elkaar op de voorkant van het stembiljet kunnen worden gedrukt.

Onlangs is er overleg geweest tussen de grootste leveranciers van de stembiljetten (Procura, Post.nl en Joh. Enschedé Amsterdam), de secretaris-directeur van de Kiesraad en medewerkers van mijn ministerie over oplossingen indien veel partijen deel zullen nemen. Uit het overleg met de leveranciers en contacten die daarna nog tussen medewerkers van mijn ministerie en de leveranciers hebben plaatsgevonden is naar voren gekomen dat gezien het maximale papierformaat dat bedrukt kan worden, het "huidige" stembiljet maximaal 34 kolommen kan bevatten. Indien een kolom zoals tot nu toe gebruikelijk is 50 kandidaten bevat, betekent dit ruimte voor 32 partijen. Dit omdat zoals u bekend is, de VVD en PvdA als enige partijen maximaal 80 kandidaten op hun kandidatenlijst mogen plaatsten. Wordt er echter voor gekozen om 80 kandidaten onder elkaar te plaatsen, dan is er ruimte voor 34 partijen. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de grootte van de hokjes met namen net zo groot blijft als bij voorgaande verkiezingen. Dit met het oog op de leesbaarheid.

Het omslagpunt is dan ook indien meer dan 32 dan wel 34 partijen deelnemen.

De leveranciers hebben voor als deze situatie zich voordoet twee opties aangedragen.

- 1) Een stembiljet van 70*100 cm (b*h), waar op de voorzijde 2 "rijen" staan (zie voorbeeld). Op de eerste rij kunnen 21 partijen worden vermeld, omdat de VVD en PvdA waarschijnlijk elk twee kolommen in beslag nemen, en op de

Directie Deernoratie en
Burgerschap
Afdeling Democratie

Datum
23 december 2016

Kenmerk
2016-0000812806

tweede rij 23 partijen. Op de achterzijde van het biljet staan de ingevolge Kieswet verplichte kenmerken (naam verkiezing, nummer kieskring en handtekening voorzitter centraal stembureau). Op dit stembiljet kunnen maximaal 44 partijen (46 kolommen) worden vermeld.

Met betrekking tot optie 1 wordt nog opgemerkt dat de hoogte van het stembiljet mogelijk minder dan 100 cm kan zijn indien de lijsten van de partijen die op de tweede rij staan vermeld uit minder dan 50 kandidaten bestaan. Als er meer dan 32/34 partijen deelnemen maar minder dan 44 partijen, wordt het aantal partijen zoveel evenwichtig mogelijk over de bovenste en onderste rij verdeeld. Indien mogelijk kan het aantal kandidaten per kolom worden verminderd (50 kandidaten worden bijvoorbeeld verdeeld over 2 kolommen). Per saldo kan dat er toe leiden dat het biljet minder hoog hoeft te worden.

- 2) Een stembiljet van 100*50 cm (b*h), waarbij als het stembiljet wordt opengeslagen, maximaal 16 kolommen (14 partijen) te zien zijn (zie voorbeeld). Wordt de pagina omgeslagen en verder uitgevouwen, dan zijn de partijen 15 tot en met (maximaal) 34 te zien die op de achterkant van het biljet zijn vermeld. Op dit stembiljet kunnen maximaal 48 partijen (50 kolommen) worden vermeld. De verplichte kenmerken staan links op de voorzijde van het stembiljet

Met betrekking tot optie 1 zie ik als nadeel de moeilijke hanteerbaarheid van het biljet in het stemhokje en dat het stemgeheim mogelijk minder is gewaarborgd dan optie 2. Ook zullen de stembussen sneller vol zijn. Met betrekking tot optie 2 zie ik als nadeel dat het merendeel van de nieuwe partijen op de achterkant van het biljet wordt vermeld. Het risico is groot dat kiezers niet door hebben dat op de achterkant ook partijen staan vermeld. Ook bij tellen van de stemmen bestaat dit risico. Er mag niet vanuit worden gegaan dat dit risico door voorlichting volledig is te ondervangen. Daarnaast zal door het moeten bekijken van zowel de voor- als achterkant van het stembiljet, het telproces langer duren waardoor het langer duurt dat er (voorlopige) uitslagen bekend zijn.

Graag ontvang ik van de Kiesraad een advies. Ik verzoek u in het advies te vermelden naar welke van de twee opties uw voorkeur uitgaat. Uiteraard reken ik er op dat u voor- en nadelen en risico's zult vermelden. De leveranciers hebben mij geïnformeerd dat zij vanwege de voorbereiding voor het drukken en distribueren van de stembiljetten uiterlijk in de eerste week van januari 2017 uitsluitel moeten hebben voor welke optie wordt gekozen. Ik verzoek u daarom uiterlijk woensdag 4 januari 2017 advies aan mij uit te brengen.

Hoogachtend,
De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,
namens, deze,

G.J. Buitendijk
Directeur-generaal Bestuur en Koninkrijksrelaties